

upućuju zajednički elementi u svadbenim običajima raznih naroda na tim prostorima, koji svoje ishodište imaju na Balkanu, dakle, na prostorima pojačanih slavenskih i starosjedilačkih uzajamnih doticaja i prožimanja. To bi mogao, između ostaloga, biti razlog mnogim zajedničkim elementima u bunjevačkim i srpskim svadbenim običajima u Bačkoj i šire u Vojvodini, čijom su seobom s juga takvi srodni elementi također mogli pritjecati na ove prostore. Dakle, i Bunjevcima i Srbima u Bačkoj ti su elementi morali biti poznati u njihovoj pradomovini, koje su oni u te krajeve prenijeli svaki svojim seobenim valom, te stoga uglavnom ne bi trebali biti rezultat njihove moguće kasnije akulturacije. Suglasje njihovih naslijeđenih zajedničkih vlaških i slavensko-vlaških elemenata moglo je pogodovati da se oni u novoj sredini u obje skupine sačuvaju kroz međusobne kulturne kontakte. Zanimljivo je da su mnogi od tih elemenata upravo karakteristični za istočni dio panonskog area-la pa bi se bez njihova temeljitog istraživanja moglo vrlo lako pogrešno i brzopleto zaključivati o njihovu izvorištu.

3.2. Prostorni raspored kombinacije specifičnih elemenata bunjevačkih svadbenih običaja

Kombinacijom podataka dobiva se nalaz komparacije. U ovome poglavlju konkretnije ću prikazati distribuciju kulturnih elemenata u prostoru te ukazati na složena etnokulturna prožimanja uslijed povijesnih procesa u okviru kojih su se ona ostvarivala. Pokušat ću rasvijetliti moguće ishodišne prostore bunjevačke pradomovine, putove prenošenja njihovih kulturnih dobara prema sjeveru i zapadu i potkrijepiti ih osvrtnom na prostorni raspored kombinacije specifičnih elemenata utvrđenih na osnovi raščlambe građe u središnjim poglavljima ove studije. U ovaj osvrt uključit ću i ulogu kolača u obredu blagoslova i prstenovanja mladenaca, koji su razmatrani u knjizi *Bunjevačke studije* (2006:233-251). U prethodnom potpoglavljju spomenula sam područja na kojima se svi ti elementi javljaju u svadbenim običajima, ponegdje samo u tragovima, a drugdje učestalije. Također sam naglasila da su svi razmatrani elementi zajednički vlaškim i bunjevačkim skupinama u cjelini. Neki od njih nisu zastupljeni u svim bunjevačkim ograncima, niti na svim područjima unutar tih ograna, kao niti među svim vlaškim skupinama. Međutim, većina im je elemenata zajednička na njihovu ukupnom etničkom prostoru.

Već sam prikazala raspored zastupljenosti specifičnih elemenata u dvije glavne vlaške skupine, među kojima je većina svojstvena svim Vlasima. Jedino su mi za te dvije skupine dostupni potpuniji podatci o svadbenim običajima, uz nešto općih podataka o vlaškim svadbenim običajima. Svi ti utvrđeni zajednički, uvjetno nazvani bunjevačko-vlaški, elementi u različitim kombinacijama u isto vrijeme karakteristični su za sve podunavske Bunjevce (ne nužno na svim njihovim područjima svaki od tih elemenata) te za većinu primorsko-ličkih Bunjevaca.

Uloga kuma kao svatovskog starješine, izbor krsnog kuma, kao i svi elementi njegove časničke uloge zajednički su podunavskim i primorsko-ličkim Bunjevcima. Jedina se uočljiva razlika tiče kumova partnera u ulozi svjedoka: u podunavskih

Bunjevaca to je stari svat, a u primorsko-ličkih *diver*. Nekima od ostalih zajedničkih bunjevačko-vlaških pojava ima traga u primorsko-ličkih Bunjevaca: nošenje kolača i dara nevjesti u predsvadbenom razdoblju, darivanje nevjeste novcem za poljubac, ulazak nevjeste u mladoženjin dom preko platnom prekrivenog praga, odvajanje nevjeste od svatova, kolač u blagoslovu, sabiranje novca za dobiveni komad kolača, naziv *kolačarice* za žene koje nose dar, darivanje nevjeste o Božiću nakon svadbe, plaćanje za prijelaz preko vode samo u Lovincu, rasijecanje jabuke na dvije polovice, izbjegavanje susreta dviju nevjesti i okretanja nevjeste u povorci. Katkada se neki od tih elemenata razlikuju u pojedinostima: različiti su postupci s kolačem u obredu blagoslova, sabire se novac tek kada se dobije komadić kolača, *kolačarice* nose dar nakon svadbe.

Za većinu bunjevačko-vlaških elemenata manje je potvrda u Gorskom kotaru, no neki od njih i na tome se području mogu naći u tragovima: kum u ulozi svatovskog starješine i isticanje njegove časti, izbor krsnog kuma, pojava kume, obveza da se kuma prvoga pozove u svatove, odlazak po kuma; pojava naziva *kolačarice* i naizmjenično nošenje dara nevjesti u predsvadbenom razdoblju, nošenje dara nevjesti nakon svadbe na prvi važniji blagdan i prostiranje platna preko praga mladoženjina doma. Zanimljivo je da nema kombinacije kuma i djevera u ulozi svjedoka, kako je to uobičajeno među Bunjercima u susjednoj Lici i Primorju, a potvrđen je i jedan slučaj kombinacije kuma i staroga svata u toj ulozi, što je karakteristična pojava u podunavskih Bunjevaca.

Većina specifičnih elemenata bunjevačke svadbe poznata je svim njihovim regionalnim skupinama u Podunavlju, u prvom redu to su svi specifični elementi kumove časnike uloge, običaj darivanja nevjeste za poljubac i kroz određeno razdoblje nakon svadbe i prijelaz preko vode. Pojedini detalji nisu svugdje poznati: tako se kum u ulozi nevjestina čuvara češće javlja u okolici Sombora, s tragovima u naseljima južne Mađarske i subotičkog kraja. Izbor krsnog kuma u okviru nasljednog kumstva zajednički je svim regionalnim skupinama, ali se razlikuje način izbora: u subotičkom kraju i u južnoj Mađarskoj prevladava izbor krsnog kuma za vjenčanoga, dok se vjenčani kum u pravilu bira za krsnoga u somborskom kraju, a samo rijetko i neobavezno i u okolici Subotice. Posjećivanje i darivanje kuma o Božiću i Uskrsu nakon svadbe potvrđeno je u subotičkom kraju i u nekim bunjevačkim naseljima u južnoj Mađarskoj. Neki su običaji poznati u svih regionalnih bunjevačkih skupina s izuzetkom Bunjevaca u okolici Budimpešte: nošenje kolača nevjesti u predsvadbenom razdoblju (svekrva, žene iz mladoženjina roda) darivanje vjenčanoga ruha nevjesti i vjerovanje da je susret dviju nevjesta nepoželjan. Neki od specifičnih elemenata u bunjevačkim svadbenim običajima potvrđeni su zasad samo u nekih regionalnih skupina: odvajanje nevjeste od svatova i odvojeno sjedenje muških i ženskih svatova u okolici Subotice i Budimpešte; u tih je regionalnih skupina potvrđena još i pojava rasijecanja jabuke na dvije polovice, ali u različitom kontekstu, a taj je postupak poznat još i u bunjevačkim naseljima južne Mađarske. Ulazak nevjeste preko bijelog platna ili *čilima* karakteristična je pojava za somborsku i subotičku regionalnu skupinu, a izbjegavanje okretanja nevjeste prema rodi-

teljskom domu poznato je u subotičkom kraju i u bunjevačkim naseljima u južnoj Mađarskoj. Neki od tih elemenata pojavljuju se samo u jednoj od regionalnih bunjevačkih skupina: kolač u obredu blagoslova i prstenovanja (okolica Budimpešte), sakupljanje novca na kolač i lomljenje kolača nad nevjestinom glavom, obaranje posude s vodom (južna Mađarska); naziv *kolačare*, jabuka kao znak pozivanja nevjestinih svatova (somborski kraj); darivanje nevjestice kolačem o Božiću i Uskrsu nakon svadbe (subotički kraj).

Specifični elementi bunjevačkih i vlaških svadbenih običaja poznati su po čitavom istočnom dijelu panonskog areala. Na tom širem prostoru nije poznata samo kumova uloga nevjestina čuvara i običaj sabiranja novca na kolač. U bačkih Šokaca zastupljeni su svi elementi kumove uloge, s osnovnom razlikom da kum nije svatovski starješina, u toj se ulozi javlja samo u Bačkom Bregu (Beregu). Od ostalih pojava u bačkih Šokaca nisu poznati sljedeći običaji: sakupljanje novca na kolač, darivanje nevjestice kolačem na blagdane nakon svadbe i naziv *kolačare* (ali je potvrđen naziv *počačarke*), odvajanje muških od ženskih svatova, specifični elementi vezani uz jabuku, obaranje posude s vodom i susret dvije nevjestice. Riječ je o pojavama koje ni u podunavskih Bunjevaca nisu šire zastupljeni, već su uglavnom potvrđene samo u jednoj ili dvije njihove regionalne skupine. Svi elementi opće kumove uloge i većina specifičnih poznati su Hrvatima u Srijemu i u Baranji te Srbima u Bačkoj i drugdje po Vojvodini (o hrvatskim svadbenim običajima izvan Bačke jedva da ima podataka). Od ostalih pojava na tom su području općepoznate sljedeće: nošenje kolača i darova nevjesti u predsvadbenom razdoblju (svekrva i žene iz roda), svekrova dužnost darivanja nevjestice vjenčanim ruhom, prijelaz preko vode (u Baranji samo u mađarskom dijelu); ulazak nevjestice u mladoženjin dom preko bijelog platna. Na tim su prostorima poznati i običaji darivanja nevjestice novcem za poljubac i odvajanje nevjestice od svatova, izuzev u bačkih Srba. U Banatu i Srijemu pozivaju se ponegdje svatovi s jabukom. U Srijemu osim toga ima traga običaju odvojenog sjedenja muških i ženskih svatova, a u mađarskom dijelu Baranje i pojavi obaranja posude s vodom, koja je u podunavskih Bunjevaca poznata samo regionalnoj skupini u okolici Baje, potvrđena samo u Kačmaru. U banatskih Hera poznat je običaj darivanja nevjestice kolačem na blagdane nakon svadbe, a takvo darivanje kuma od strane nevjestice poznato je samo u Baranji. Gotovo svi bunjevačko-vlaški elementi potvrđeni su, neki više a neki manje, i dalje u Slavoniji i Posavini. Podatci za Srijem nisu cjeloviti, ali ima potvrda pojedinih specifičnih elemenata. Nema podataka o darivanju nevjestice na blagdane nakon svadbe, ali se to katkada čini u razdoblju zaruka, a u tom slučaju razlikuju se i darovatelji. Nije poznata još samo pojava pozivanja svatova s jabukom. Za veći dio područja zapadne Slavonije nema podataka o svadbenim običajima s iznimkom okolice Novske, gdje kum ima ulogu svatovskog starješine, za kuma se bira krsni kum, koji se nerijetko bira i za krsnog kuma djeci, potvrđeni su svi specifični elementi kumove uloge, svekrva s mladoženjinom ženskom rodbinom naizmjenično posjećuje buduću snahu, mladoženja nosi zaručnici krunu i obuću za vjenčanje, kao noviju inačicu obveze da joj opremu za vjenčanje kupuje svekar, nevjestica dobiva uzdarje u novcu za poljubac i

vjerovanje da će djeca sličiti na nevjestin rod ako se ona okrene prema roditeljskom domu. Potvrde nekih specifičnih elemenata kumove uloge zatičemo u štokavskom selu Klokočevac na Bilogori: uloga svatovskog starješine, izbor krsnog kuma (još i u okolici Čazme i Siska), pozivanje kuma prvoga među časnicima; dolazak po kuma i kumov dar. Zanimljivo je da su neki drugi specifični elementi potvrđeni u susjednom kajkavskom selu Jakopovec: obaranje posude s vodom i ulazak nevjeste u mladoženjin dom preko prostrtog platna. Traga pojavi obaranja posude s vodom ima i u susjednoj Podravini gdje je prisutan element darivanja vjenčanoga ruha nevjesti, a u Hrvata u mađarskom dijelu Podravine također se pred ulazom u mladoženjin dom prostire platno.

Specifični bunjevačko-vlaški elementi poznati su u nekim krajevima Bosne, osobito u dijelovima sjeverne i posavske, srednje i zapadne Bosne. Većina elemenata kumove uloge zastupljena je na tom širem području Bosne, jedino nema podataka o kumovoj ulozi svatovskog starješine (ali se ističe njegovo prvenstvo u časti), niti o obvezi da se kuma prvoga poziva u svadbu i da se posebno odlazi po njega kada se okupljaju svatovi. Jedino se odlazi po kuma, a kasnije ga se ispraća u Livanjskom polju, dok je posjećivanje kuma nakon svadbe potvrđeno u Hrvata sjeverne Bosne i prema općim podacima. Nešto tragova kumovoj ulozi svatovskog starješine ima u zapadnoj Bosni na graničnom dijelu prema Lici, te u Livanjskom polju, gdje je potvrđena i njegova uloga nevjestina čuvara, koju dijeli s djeverom. Opće je raširena u tom prostornom okviru pojava da svekrva i žene iz mladoženjina roda nose kolač nevjesti u predsvadbenom razdoblju. Naziv *kolačare* za njih poznat je u bosanskoj Posavini i u Livanjskom polju. U svim ovim područjima Bosne poznata je i dužnost nevjeste da ljubi svatove, s tom razlikom da nema obveze novčanog uzdarja u odnosu na panonski i bunjevačko-vlaški karakterističan postupak uzvratnog darivanja za poljubac, koji je poznat samo u sjevernim dijelovima Bosne i u Livanjskom polju. Ponegdje u sjeveroistočnoj, srednjoj i zapadnoj Bosni dariva se nevjesti vjenčano ruho i prostire se platno ispred ulaza u mladoženjin dom, a nevjesta se odvaja od svatova još i u Posavini. U srednjoj Bosni, u Bosanskoj Posavini i na Livanjskom polju ima potvrda o odvojenom sjedenju muških i ženskih svatova. Osim toga, odvajanje nevjeste od svatova i zasebna muška i ženska svadba karakteristične su pojave u svadbenim običajima bosanskih muslimana. Novac se na kolač (ili za kolač) sakuplja u nekim krajevima srednje i zapadne Bosne. U Bosanskoj Posavini i u području utoka Unca u Unu potvrđena je pojava rasijecanja jabuke na dvije polovice. U sjeveroistočnoj Bosni ima traga pojavi da nevjesta obara nogom posudu s vodom i susretu dviju nevjestâ s lošim predznakom. Te su pojave potvrđene još i u istočnoj Bosni (obaranje posude) i na području Livanjskoga polja (susret dviju nevjestâ), a sporadično po Bosni nije poželjno okretanje nevjeste u povorci.

Prateći raspored specifičnih zajedničkih bunjevačko-vlaških elemenata počevši od područja podunavskih Bunjevaca, približila sam se područjima njihove šire pretpostavljene pradomovine. Već je dijelom obuhvaćen dio toga područja u jugozapadnoj Bosni (Livanjsko polje) koje se nastavlja na zapadnu Hercegovinu i granična područja dalmatinskog zaleđa. Sjeverna Dalmacija izvan je tog užeg izvorišnog

bunjevačkog područja, zapravo je taj prostor tranzitno područje bunjevačkih seoba iz svoje uže matice u pravcu zapada, prema Lici, Primorju i Gorskome kotaru. Više puta sam pri raščlambi specifičnih pojava u svadbenim običajima naglasila da su one na tim prostorima dosta rijetke, no i kao takve značajan su pokazatelj kontinuiteta bunjevačkih tragova. U isto vrijeme znak su njihova masovnijega napuštanja ovih prostora jer slaba zastupljenost takvih pojava može značiti da ih je ranije moglo biti više, a napuštanjem tih prostora u većoj masi, ostali su samo tragovi bunjevačko-vlaških elemenata u manje ili više prepoznatljivom obliku. Pritjecanjem novog stanovništva mogli su se neki od njih stopiti s nekim drugim srodnim elementima, a isto tako, poneki su se mogli i izgubiti. To može biti razlog što je nerijetko uočljiv diskontinuitet pojedinih elemenata, što znači da postoje rijetke ili pojedinačne potvrde na nekima od užih područja unutar toga širega prostora. Tako na području zapadne Hercegovine, srednje i sjeverne Dalmacije nisu potvrđeni karakteristični elementi kumove uloge, s rijetkim iznimkama. Ima sporadičnih potvrda o njegovoj općoj ulozi svatovskog starješine, o pojavi njegove pratilje, o posebnu kumovu daru i obvezi nevjeste da posjeti kuma nakon svadbe. U Dalmaciji i u zapadnoj Hercegovini ima traga njegovoj ulozi nevjestina čuvara, koju češće dijeli s djeverom ili se izmjenjuju u toj ulozi, te o izboru krsnoga kuma. Samo je u Pridrugi u Ravnim kotarima i u Kruševu u Bukovici potvrđeno da kuma treba prvoga pozvati u svatove. Zanimljivo je da se u zapadnoj Hercegovini javljaju kombinacije kuma i djevera i kuma i staroga svata u ulozi svjedoka, od kojih je jedna kombinacija (kum i djever) karakteristična za primorsko-ličke, a druga (kum i stari svat) za podunavske Bunjevce. U Dalmaciji se uz kuma samo djever javlja u ulozi vjenčanog svjedoka, uz češću pojavu dvojice kumova, što je pretežno karakteristično za čakavsko govorno područje. Od ostalih specifičnih pojava na čitavom tom prostoru ima podataka o obvezi svekrve da dariva buduću snahu kolačem i/ili drugim darovima u predsvadbenom razdoblju, a samo na području Duvanjskoga polja uz nju dar joj nose i druge žene iz roda (nazivaju se *kolačare*) ili to čine naizmjenično (Tomislavgrad). Dijelovi vjenčanoga ruha i ukrasni predmeti nose se kao dar ponekad samo u zapadnoj Hercegovini, a traga toj pojavi povezanoj s nošenjem kolača budućoj snahi ima u velebitskom Podgorju u Jasenicama i na otoku Pagu. U sjevernoj Dalmaciji i na pojedinim otocima (Pag, Iž, Ugljan, Murter) potvrđen je specifičan postupak s kolačem pri obredu blagoslova, u srednjoj Dalmaciji i zapadnoj Hercegovini ima traga pojavi darivanja nevjeste kolačem na važnije kalendarske blagdane nakon svadbe te običaju darivanja nevjeste novcem za poljubac, samo prema Fortisu i na Duvanjskom polju, dok se u drugim krajevima Dalmacije nevjestu pritom ne dariva (ili možda o tome nema podataka). Potvrda o odvajanju nevjeste od svatova ima u zapadnoj Hercegovini i u srednjoj Dalmaciji, gdje je prema Fortisu u prošlosti bilo uobičajeno da odvojeno sjede muški i ženski sudionici svadbe. Prema novijim podatcima traga toj pojavi ima samo u Jasenicama na južnim obroncima Velebita. Samo u Mostaru spominje se obaranje posude s vodom, a u Sinjskoj krajini i okolici Makarske prostriranje platna preko praga po kojemu će nevjesta ući u mladoženjin dom. Nije dobro da se dvije nevjeste susretnu na otoku Pašmanu i ponegdje u Sinjskoj krajini.

Nadalje, gotovo svi ti specifični bunjevačko-vlaški elementi poznati su u pravcu jugoistoka od područja ušća Neretve, Pelješca, duž čitave južne Dalmacije s Konavlima i dijelovima istočne Hercegovine do Boke kotorske. Različite su njihove kombinacije u tim krajevima. Svi zajednički bunjevačko-vlaški elementi kumove uloge potvrđeni su samo u Boki kotorskoj, gdje osim toga, ima i rijetkih potvrda njegove uloge svatovskog starješine. Uz karakterističnu jadransku pojavu dvojice kumova u ulozi svjedoka, u istočnoj Hercegovini su zanimljive, premda rijetke, kombinacije kuma i staroga svata i kuma i djevera; samo je jedna potvrda kuma u kombinaciji sa starim svatom u Stonskom primorju dok se djever uz kuma u toj ulozi javlja sporadično i u ostalim krajevima ovoga prostora. Običaj praćenja kuma poznat je u Stonskom i Dubrovačkom primorju i u Boki Kotorskoj. Poseban kumov dar ističe se samo na području ušća Neretve, dok je od Pelješca, preko južne Dalmacije s Konavlima i u Boki kotorskoj karakterističan običaj da nevjesta posjećuje kuma nakon svadbe s darom te na važnije kalendarske blagdane. Takvu obvezu, ali vezanu samo uz Uskrs ima i na području Popova polja u istočnoj Hercegovini. Na čitavom tom prostoru važan je i karakterističan specifičan postupak s kolačem pri obredu blagoslova, izuzev istočne Hercegovine, gdje ima traga pojavi kolača pri blagoslovu, ali je različit postupak s kolačem. U južnoj Dalmaciji i Konavlima nosi se nevjesta dar iz mladoženjine kuće u predsvadbenom razdoblju, a u Boki kotorskoj, Konavlima i u na području Popova polja tu dužnost ima i nevjestina rodbina na važnije blagdane nakon svadbe. Podataka o darivanju kolača novcem ima samo u istočnoj Hercegovini, ali sa značenjem davanja ugovornog novca za nevjestu. Pojava odvajanja nevjeste od svatova nastavlja se i u području ušća Neretve, u istočnoj Hercegovini i u Boki kotorskoj. Sličnog je prostornog razmještaja pojava nošenja ruha ili dijelova odjeće i ukrasnih predmeta nevjesti na dar, s tom razlikom da je nepoznata na ušću Neretve, a javlja se na Pelješcu. Samo u tragovima zatičemo je na raznim dinarsko-jadranskim stranama. Nešto je više potvrda pojave obaranja posude s vodom, kojoj ima traga na tom ukupnom prostoru, nešto češće samo u istočnoj Hercegovini. S jabukom se katkada pozivaju svatovi u Dubrovačkom primorju i južnim dijelovima istočne Hercegovine, platno se prostire, da bi hodajući po njemu nevjesta ušla u mladoženjin dom, od ušća Neretve prema jugoistoku (Dubrovačko primorje, Popovo polje, Boka kotorska). Nevjesta je dužna poljubiti svatove u istočnoj Hercegovini (dobiva uzdarje u novcu) i u Boki kotorskoj (sa i bez nagrade), ponegdje ne samo tijekom svadbe, već i određeno vrijeme nakon svadbe (Boka i Popovo polje). Samo u istočnoj Hercegovini ima traga odvojenog sjedenja muških i ženskih svatova. Nepoželjno je da se dvije nevjeste susretnu i da se nevjesta okreće u povorci (što katkad i nije nepoželjno, već se samo napominje da će u tom slučaju djeca sličiti na njezin rod) u Dubrovačkom primorju, u Konavlima i u Boki kotorskoj. U Mostaru se nevjesta okrenula prema svojoj kući ako je željela da joj djeca sličie na njezin rod, za razliku od Popova polja i Gornje Hercegovine gdje joj to djeveri nisu dozvoljavali kako joj djeca ne bi sličila na ujake.

Neki od zajedničkih bunjevačko-vlaških elemenata zastupljeni su i na sjevernom kraju Jadrana. Neke pojave mogu se pratiti u kontinuitetu duž čitavoga Jadrana,

premda većina samo u tragovima. Može se reći da te pojave imaju isprekidani kontinuitet duž toga prostornoga poteza. Isto tako neke od njih očuvale su se, a druge pak nisu u primorskih i/ili ličkih Bunjevaca. U Istri osim kumove uloge svjedoka i pojave njegove pratilje nema podataka o drugim specifičnim elementima njegove uloge, premda ima sporadičnih tragova njegovoj ulozi svatovskog starješine. Nekima od ostalih utvrđenih bunjevačko-vlaških elemenata ima traga i u Istri: specifičan postupak s kolačem pri blagoslovu, darivanje kolača novcem kao vrlo karakterističan istarski običaj koji prelazi i na južne dijelove Slovenije, uz jedva uočljiv trag tek u okolici Zadra (i specifičnu varijantu u Lici). Zanimljiva je nešto češća pojava darivanja vjenčanoga ruha (ili samo pojedinih odjevnih predmeta i/ili cipela) na sjevernom Jadranu: u Istri, na Cresu i Krku, a taj se običajni postupak ponovno javlja tek na južnom Jadranu s tragovima u međuprostoru na Pagu i u južnom velebitskom Podgorju, dok u Lici nije poznat. Za razliku od te pojave o nevjestinu poljupcu bez ili s uzdarjem nešto više potvrda ima duž čitavoga Jadrana, dakle, i u međuprostoru. Osim tih pojava na Kvarnerskim otocima (Krk, Cres) ima traga kumovoj ulozi svatovskog starješine. U Istri se javljaju još poneki zanimljivi zajednički bunjevačko-vlaški elementi: nevjesta obara posudu s vodom (Čičarija) i mladenci dijele raspolovljenu jabuku, a podataka o tom postupku ima i u Primorju. Nema kontinuiteta tim pojavama duž Jadrana, s izuzetkom rasijecanja jabuke na otoku Pašmanu, da bi se nešto više potvrda pojave obaranja posude s vodom našlo u jugoistočnom dinarsko-jadranskom graničnom pojasu (istočna Hercegovina, ušće Neretve, Stonsko primorje, Dubrovnik, možda i Boka kotorska, gdje u Risnu ima potvrda o obaranju posude sa žitom).

Na temelju ovoga kratkog i sažetog osvrtu dobiva se obuhvatni uvid u zastupljenost bunjevačko-vlaških elemenata duž Jadrana i njegova dinarskoga zaleđa, kao i u raznolikost njihovih mogućih kombinacija na širem prostoru bunjevačke pradomovine i u zapadnom pravcu njihovih seoba. Ujedno je moguće steći uvid i u gubljenje i povremeno izranjanje nekih od tih elemenata (katkada samo u tragovima). Unatoč takvim šarolikim kombinacijama bunjevačko-vlaških elemenata, ukazuju oni na njihov kontinuitet na tim prostorima, koji je katkada uočljiv i dalje nego što bi se to očekivalo, kako u pravcu sjevernog (Istra, Kvarnerski otoci), tako i duž južnog Jadrana i susjednog mu dinarskoga zaleđa (od Neretve i Pelješca do Boke kotorske). Takva zapažanja vraćaju me na jug Jadrana. Već sam spomenula da su svi karakteristični elementi kumove uloge zastupljeni u Boki kotorskoj. Većina njih nastavlja se i dalje duž Crnogorskog primorja i prema jugoistočnoj i istočnoj Crnoj Gori u prvom redu, a katkada i nešto dalje u njezinu unutrašnjost. Potvrda o kumu kao starješini svatova ima oko Boke kotorske prema središnjoj Crnoj Gori, a katkada tu ulogu kum ima i u Kuća, gdje je to inače uloga staroga svata. Potvrđeno je još nasljedno kumstvo, izbor krsnog kuma, a katkada vjenčani kum ima obvezu da bude kasnije krsni kum. Kuma se prvoga poziva u svatove, ispraća se kum i nevjesta ga posjećuje nakon svadbe i nosi mu dar. Osim toga, postoji i kuma. Gotovo svi ostali specifični bunjevačko-vlaški elementi bez izuzetka potvrđeni su u ovim dijelovima Crne Gore, osobito u primorju, a katkada i u nekim drugim krajevima (primjerice,

pozivanje svatova jabukom na sjeveru i sjeveroistoku). Iznimka su samo specifični elementi vezani uz vodu, o kojima na ovome prostoru nema podataka. Zanimljivo je istaknuti da se, već uočen u Boki kotorskoj i na području Popova polja, specifičan detalj nevjestine obveze da ljubi svatove (uzdarje u novcu katkad izostaje) proširuje na određeno vrijeme nakon svadbe i na ovome području. Posebno izdvajam vjerovanja uz svadbenu povorku (izbjegavanje susreta dvije nevjeste i okretanje nevjeste u povorci) na ovom prostoru od Dubrovačkog primorja do Crnogorskog primorja s postojećim tragovima i na drugim područjima Crne Gore.

Slijedom „rekonstruirane“ putanje vlaških elemenata moguće ih je pratiti dalje prema istoku i jugu sve do ishodišnih prostora na sjeveru Grčke u vlaškim naseljima na sjevernom Pindu. Na tom prostornom potezu više ih ne imenujem bunjevačko-vlaškim, budući da oni čine njihovu zajedničku svojinu tek na dinarsko-jadranskom prostoru. Slijedeći im trag od podunavskih Bunjevaca pa sve do mogućih ishodišnih bunjevačkih prostora zapravo sam se kretala kroz vrijeme obrnutim slijedom od sadašnjosti prema prošlosti. To i jeste specifičan postupak kulturnopovijesne metode kojim se polazi od zatečenog stanja u kojemu nataloženi tragovi iz prošlosti traju sve do bliže prošlosti, a katkad i sadašnjosti. Dakle, riječ je o određenom razdoblju u kojemu se svaki od razmatranih elemenata održao i očuvao u dohvatnoj prošlosti, katkada samo u sjećanjima pojedinih kazivača. U tom smislu taj pojam može obuhvaćati dulje ili kraće razdoblje, drugim riječima, nemoguće ga je sasvim precizno vremenski odrediti i ograničiti. Dakle, polazeći od posljedica prema uzroku pokušala sam utvrditi uzročno-posljedičnu povezanost sadašnjeg i prošlog stanja tradicije. Takav svojevrsan pokušaj „putovanja“ kroz vrijeme i prostor potvrdio je da je tim postupkom moguće približiti se ishodištu bunjevačkog kulturnog naslijeđa. Te nove spoznaje u isto vrijeme daju temelj i za pokušaj odgonetavanja njihova etnokulturnoga oblikovanja. Premda sam putujući tako kroz vrijeme i prostor otišla i korak dublje u prošlost i korak dalje od pretpostavljenog bunjevačkog matičnog ishodišnog područja, bez takvog dubinskog poniranja u uzročno-posljedične odnose ne bi bilo moguće u potpunosti razumjeti i osvijetliti razvojne procese specifičnih vlaških elemenata i njihova prožimanja i uklapanja u bunjevačku, donekle i u širu hrvatsku tradiciju.

Dakle, od područja Crne Gore prema jugoistoku do vlaških izvorišta specifični bunjevačko-vlaški elementi mogu se nadalje imenovati vlaškim odnosno vlaško-slavenskim, premda je riječ o istim ili srodnim elementima. Razloge za tu distinkciju već sam obrazložila. U prvom redu zanimaju me vlaško-hrvatska (bunjevačka) prožimanja, koja su se, prema hipotezi temeljenoj na razmatranim etnološkim pokazateljima mogla zbivati u dvije osnovne faze: prva faza bila bi u vrijeme prodora prvih Slavena na jug prema Jadranu, a druga faza u vrijeme kasnijih vlaških pomicanja s njihovih jugoistočnih matičnih sjedišta u pravcu Jadrana. Na podlogu, koja se počela stvarati u prvoj fazi tih etnokulturnih procesa koji su započeli kao izravna posljedica susreta različitih kulturnih slojeva, u drugoj razvojnoj fazi preslojavali su se ponovno vlaški etnokulturni elementi. U postupnom procesu međusobne interakcije slavenskog i vlašskog stanovništva i/ili asimilacije Vlaha ti su se novi ele-

menti mogli uklopiti u tu već stvorenu podlogu i na taj se način postupno razvijati vrlo osebniji elementi u dijelu hrvatskoga stanovništva koje svoje korijene ima na tim prostorima višestoljetnih hrvatsko-vlaških prožimanja.²⁴²

Neću se posebno osvrnuti na raspored kombinacija specifičnih bunjevačko-vlaških elemenata na istočnim stranama jugoistočne Europe. Svi su ti elementi zapravo zajednički i ostalim narodima na tom prostoru. Razlikuje se samo njihova kombinacija i rjeđa ili gušća zastupljenost na određenim područjima unutar toga prostora. Već sam ranije navela koja su područja gušće zastupljenosti takvih zajedničkih slavensko-vlaških zajedničkih elemenata. Za ilustraciju navodim primjer koji pokazuje da naizgled različiti običaji mogu imati zajedničke i srodne elemente. Obred blagoslova s kolačem, koji je karakterističan za čitav Jadran – osobito za južne krajeve, nije potvrđen na većem dijelu toga prostora. Međutim, kako je to pokazala raščlamba građe o tom običaju, specifični elementi toga obreda mogu biti isprepleteni s obredom prstenovanja i vjenčanja u više kombinacija. Tako se u Vlaha u sjeveroistočnoj Srbiji obred blagoslova javlja i kao samostalan obred i povezan s obredom prstenovanja. Riječ je o jedinstvenu obredu koji ujedno ima značaj blagoslova i prstenovanja. U Vlaha u Samarini u sjevernoj Grčkoj srodni elementi sastavni su dio obreda vjenčanja. U međuprostoru ti se elementi isprepliću i smjenjuju, pa se karakteristični postupci s kolačem vezuju u Makedoniji i Crnoj Gori uz obred vjenčanja, u istočnoj Srbiji uz obred prstenovanja, a u Bugarskoj se javljaju zasebno u obredu blagoslova i u obredu vjenčanja. To su zanimljivi primjeri ispreplitanja zajedničkih elemenata različitih, ali po značenju srodnih običaja. Specifični postupci s kolačem u obredu blagoslova i u obredu prstenovanja, kao dva odvojena običaja, potvrđeni su u bunjevačkim naseljima u okolici Budimpešte (usp. Černelić 2006:233-251).

²⁴² U novijim povijesnim istraživanjima o balkanskim Vlasima Z. Mirdita ističe različitost primorskih Romana od onih na Balkanu, što je uočio još i K. Jireček, koji su u kulturnom pogledu utjecali na Slavene u Dalmaciji više nego Grci, te iznosi sljedeću tezu: „Upravo ovakva konstatacija daje mi za pravo da Morlake, te predstavnike rimskih struktura, smatram za starohrvatske Romane, čiji se je dio i to osobito onaj koji se je bavio stočarstvom tijekom stoljeća u suživotu s pridošlim Vlasima s balkanskih područja, vlahizirao, pa je tako i poistovjećen s vlaškim elementom za razliku od urbanih struktura koje su se vremenom hrvatizirale, makar uz očuvanje dugo svog jezika. Time se svakako ne isključuju interakcijski etnokulturni procesi starohrvatskih Romana i pridošlih Vlaha“ (1995: 78-79). Čini se pojednostavljenom konstatacija da su se samo urbane strukture hrvatizirale. Prema etnološkim pokazateljima, to se dogodilo podjednako, ako ne i više, upravo s vlaškim stanovništvom dalmatinskog zaleđa. Sa stajališta etnologije, međutim, moguće je prihvatiti i takvo mišljenje, kao jednu od pretpostavki o mogućim etnokulturnim procesima na tim prostorima. U tom smislu osobito je važna završna konstatacija u citatu, koja je u skladu i s pretpostavkom o dvije razvojne faze u etnokulturnom oblikovanju Bunjevaca. Ne ulazim pritom u pitanje etnogeneze Vlaha i na moguće razlike među romanskim starosjedičkim skupinama na koje ukazuje Z. Mirdita. U prvoj fazi riječ je o ranim slavensko-romanskim prožimanjima u Dalmaciji. Moguće je da su romanske skupine, poznate kao Vlasi, Morlaci i dr., na Jadranu i u unutrašnjosti Balkana bile različitog podrijetla. Međutim, prema etnološkim pokazateljima, prodor balkanskih Vlaha s jugoistoka prema Jadranu ostavio je vidnoga traga i dao bitan doprinos etnokulturnom oblikovanju Bunjevaca, a u širem smislu i ostalih Hrvata na tim prostorima. Bunjevci su se postupno izdiferencirali od ostalih srodnih hrvatskih skupina. U vrijeme razlaza s dinarsko-dalmatinskih graničnih prostora imali su već jasno oblikovan etnokulturni identitet, bez obzira na nedovoljno isticanje njihova imena u povijesnim dokumentima, o čemu je bilo riječi u uvodnom poglavlju „Tko su Bunjevci“.

Specifičnih slavensko-vlaških ili samo vlaških elemenata (koji su u isto vrijeme i zajednički bunjevačko-vlaški) ima i u drugih balkanskih starosjedilačkih naroda, Grka, Albanaca i Rumunja. Uvid u njihove svadbene običaje temelji se svega na pojedinačnim njihovim uzorcima, što nipošto nije dovoljno da bi ih se moglo smatrati konačnim i potpunim. Sasvim je moguće da su i pojedini među tim preostalim elementima poznati na određenim drugim njihovim područjima, no o tome bi se zasad moglo samo nagađati. Stoga samo izdvajam potvrđene elemente o kojima imam ograničena saznanja. U graničnom pojasu Crne Gore i Albanije sasvim je sigurno moguć jači uzajamni utjecaj, ali ne možemo o tome imati saznanja jer nam nedostaju izvori za to područje. I pored tih nedostataka ne može biti sumnje da su se posredstvom romanskog starosjedilačkog stanovništva utvrđeni zajednički slavensko-vlaški specifični elementi širili po pojedinim krajevima jugoistočne Europe, premda im izvoriste ne mora nužno biti romansko. U svom ishodištu pojedini elementi mogu biti različitog pa čak i kombiniranog podrijetla. Prema ograničenim saznanjima u južnoj Albaniji potvrđeni su običaji ispraćaja glavnog svatovskog časnika, bacanje novčića u vodu (ne i prijelaza preko vode) i obaranje posude s vodom, a u sjevernoj Grčkoj ima traga pojavi nasljednog kumstva. Zajednički su im sljedeći običaji: darivanje vjenčanoga ruha nevjesti, uzdarje u novcu nevjesti za poljubac, odvajanje nevjeste od svatova i odvojeno sjedenje muških i ženskih svatova. Riječ je područjima na Balkanu s većim postotkom vlaške etničke komponente pa prema tome nema sumnje da su se spomenuti elementi njihovim posredstvom raznosili diljem jugoistočne Europe, premda im podrijetlo može biti različito. Neki od tih elemenata poznati su i u Karpatima među Rumunjima: bacanje novčića u posudu s vodom; odvajanje nevjeste od ostalih svatova, lomljenje kolača iznad nevjestine glave, a obred prijelaza preko vode i prostiranje platna pred ulazom u mladoženjin dom poznati su elementi običaja u Rumunja u jugoistočnoj Mađarskoj.

3.3. Zaključno o mogućim bunjevačkim ishodištima

Premda su i dalje nesporne spoznaje da su Dalmacija i susjedna područja zapadne Bosne i zapadne Hercegovine najvjerojatnija rasadišna područja Bunjevaca, ta područja ne moraju nužno biti prostori na kojima su započeli procesi njihova etnokulturnog oblikovanja. Taj je prostor od dolaska Slavena na jug bio izložen preseljavanju stanovništva, potiskivanju jednih od drugih, kao izravna posljedica povijesnih zbivanja, političkih prilika, smjenjivanja vlasti i različitih gospodara kroz dugo i burno razdoblje sve do razlaza Bunjevaca sa svojih matičnih prostora. U novim povijesnim okolnostima takvi su se procesi i dalje nastavili, što može biti jedan od razloga što su na tim ishodišnim bunjevačkim prostorima određeni bunjevačko-vlaški specifični elementi zatečeni katkada samo u tragovima, ne nužno u svim njihovim krajevima. Drugi razlog može biti i masovnije raseljavanje bunjevačkih skupina pa je na tom matičnom prostoru ostao tek neznatan dio toga stanovništva istoga podrijetla. Na njihova ispražnjena kućišta pritjecali su kasnijim seobnim valovima novi doseljenici različitog podrijetla.